

GYULAI PÁL UTOLSÓ BARÁTI KÖRE.¹

A csapás, mely Gyulait Kálmán fia halálával 1897-ben annyira szíven találta, csak súlyosbodott azokkal a veszteségekkel, melyek legbensőbb baráti körében érték. Egymásután dőltek ki mellőle barátai, úgyhogy nem csak szóbeszéd volt az a kijelentése, hogy több hive van már künt a temetőben, mint a városban.

Egy darab Erdélyt vitt el magával Kemény János báró Gyulai lelki világából, mikor 1896. nov. 26-án örökre eltávozott az élők közül. Baráti kapcsolatuknak alapja az irodalom szerete, főképp az a tisztelet volt, melyet mindketten Kemény Zsigmond bárónak írói egyénisége iránt éreztek. Ez hozta őket össze a Kisfaludy-Társaságnak 1896. febr. 9-i közülésén is, hol Gyulai egészen Kemény Zsigmond bárónak szentelte elnöki megnyitóját, Kemény János báró, a képviselőház alelnöke, pedig az ünnepi közönség soraiban foglalt helyet.² Az elmés báró, kit fejedelmi ösére való tekintettel «a fejedelem»-nek szoktak nevezni, derűs kedélyével s puritán egyszerűségével teljesen beleillett Gyulai baráti körébe;³ azért tervezték Gyulai Pál és Lévay József, hogy legközelebb együtt látogatnak el Pusztakamarásra, Kemény János báró otthonába és Kemény Zsigmond báró sírjához.⁴ Ez a terv azonban épúgy nem valósult meg, mint ahogy elmaradt az az ebéd is, melyre Bánffy Györgyné báróné 1896. márc. 20-a táján Gyulai Pált és Kemény János bárót együtt hívta meg;⁵ a meghívás után ugyanis néhány napra Kemény János báró hirtelen meghalt.

Amennyire szíven viselte Gyulai a Budapesti Szemle ügyét, annyira fájdalmasan érintette egy-egy hűséges munkatársának

¹ Részlet Gyulai Pál életrajzának második kötetéből, *Az 1895. évi, félszázados írói emlékünneptől a sűrű című fejezetből.*

² Vasárnapi Ujság. 1896. 7. (febr. 16.) szám.

³ Dr. Szász Károly: *Báró Kemény János.* Vasárnapi Ujság. 1896. 13. (márc. 29.) sz.

⁴ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1896. márc. 31-én írt levelét.

⁵ Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1896. márc. 20-án és 23-án írt leveleit.

elvesztése is. Így tette le örökre a tollat Pálffy Albert 1898. dec. 22-én, ki a nyolcvanas években s a kilencvenes évek elején annyi kedvelt elbeszéléssel és regénnyel gazdagította a Budapesti Szemle számait. Gyulai annál szívesebben fogadta egykor a jól elbeszélte szépirodalmi műveket, mert a családi csapásoktól lesújtott, öreg író akkoriban ő buzdította írói tevékenységre, hogy felrzza a zsibbasztó tétlenségéből.¹ A temetésre nézve Szász Károly püspökkel úgy egyezett meg, hogy a koporsó felett a Kisfaludy-Társaság nevében Szász mondjon búcsúbeszédet, Gyulai pedig a Kisfaludy-Társaság ülésén emlékezzék meg az elhunyt tagtársról.² Még inkább leróta Gyulai a kegyelet adóját régi barátjával s kiváló munkatársával szemben az 1899. évi gyulai Pálffy Albert-ünnepen.³ Ha azonban Gyulait Pálffy Albert életpályájában megnyugtathatta az elfáradt földi vándor megpihenésének gondolata, annál inkább megdöbbenette egy másik kedves munkatársának, Péterfy Jenőnek tragikus halála, ki olaszországi útjáról hazatérőben, a Budapest felé induló gyorsvonaton Károlyváros mellett 1899. nov. 5-én föbe lőtte magát.⁴ Alig volt valaki, aki Péterfy írói egyéniségének rendkívüli értékeit inkább tudta volna méltányolni, mint Gyulai, hiszen Péterfy Jenő legfényesebb írói diadalainak emléke a Budapesti Szemlének egyik legszebb korához, a nyolcvanas és kilencvenes évek köteteihez fűződött. Bár útjaik néha eltértek egymástól, igazi lelki rokonságot teremtett közöttük az az olt-hatatlan vágy, mely mindkettőjüket az írói művészet titkainak keresésére indította. Legjobban Gyulai tudta, mit köszönt folyóirata Péterfy Jenő tollának s mit várhatott volna még tőle. Azért írta olyan mély meggyőződéssel a kedves munkatárs halála után egy hónapra Haraszti Gyulának: «Elég csapás volt az nekem, hogy szegény Péterfyt elvesztettem.»⁵

Amily váratlan, éppoly lesújtó volt Gyulaira nézve Arany László halála 1898. aug. 1-én. Ki hitte volna, hogy az edzett férfiút oly hamar sírba dönti a láz, mely tifusznak bizonyult? Ki hitte volna, hogy a boldog férj oly gyorsan magára hagyja nejét, kit oly híven szeretett? Gyulait sok együtt eltöltött, szép óra emléke fűzte Arany Lászlóék izléses otthonához, melynek szelleme teljesen összehangzott legnemesebb politikai és irodalmi eszményeivel. Egyaránt nagyra becsülte mind a

¹ Vadnay Károly: *Pálffy Albert emlékezete. (Irodalmi emlékek. 1905. 199. l.)*

² Lásd Szász Károly püspöknek Gyulai Pálhoz keltezés nélkül, de Pálffy Albert temetéséről szóló levelét a Nemzeti Múzeum kéziratárában.

³ Gyulai Pál: *Emlékbeszédek. II. 1902. 394–398. l.*

⁴ Angyal Dávid: *Péterfy Jenő élete. (Péterfy Jenő Összegyűjtött munkái. I. 1901. LIX. l.)*

⁵ Haraszti Gyula: *Gyulai Pál emlékének. Budapesti Szemle. CXLIV. k. 1910. 199. l.*

férfiass jellemet, ki mindig idegenkedett a tömeg zajától, mind a finomlelkű úrinőt, ki a legnagyobb odaadással küzdött férjének boldogságáért, majd életéért. A ravatalnál, melyet a Föld-hitelintézet előcsarnokában állítottak fel Arany Lászlónak, az intézet egyik igazgatójának, Gyulai a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság nevében mondott búcsúztatót, egyúttal azonban kifejezte a saját fájdalmát is, melyet a felejthetetlen barát elvesztésén s a boldog családi élet összeomlásán érzett.¹ Ennek hű visszhangja volt Lévay Józsefnek Gyulaihoz ekkor írt leveléből e néhány mondat: «Milyen megdöbbenő veszteség Arany Laci halála! Szívemből szóltál abban a megkapó, szép, kis, rövid beszédben, melyet koporsója felett mondtál . . . Szegény jó özvegy, milyen megmérhetetlen lehet az ő fájdalma!»² Gyulai továbbra is érezte atyái jóindulatát Arany László özvegyével, ki sok tekintetben maradt támasz nélkül; különösen készséggel támogatta az Arany-család iránt nyilatkozó nagy tiszteletnek fenntartásában. Így jelentette Gyulai a Kisfaludy-Társaságnak 1898. okt. 26-i ülésén, hogy Arany László özvegye a hozzá intézett részvétirat hatása alatt Arany János híres képesos könyvét a Kisfaludy-Társaság emléktárának adta.³ Gyulai írta Arany László költeményeinek 1899. évi kiadásához az előszót is, hogy benne művészien rajzolja meg Arany László emberi, költői és írói egyéniségének képét.⁴ Nagy része volt az 1899. aug. 27-i, nagyszalontai Arany-ünnep tervezésében és megtartásában is, melyen a Csonkatoronyban az Arany-gyűjteményt avatták fel. Arany László özvegye férje akaratahoz híven 4000 forintot adott a nemes célra, Gyulai pedig mindent megtett az ünnep sikeréért.⁵ Az özvegy megbízásából rendezte Gyulai sajtó alá Arany László összes műveit is úgy, hogy az öt kötet 1901-ben jelent meg. Egyik levelében maga árulja el, mily behatóan beszélt meg a költő és író özvegyével a kiadás részleteit.⁶

Ha Arany László, az erős férfiú lettűnt az élet színpadáról, még inkább ez a sors várt Gyulai öreg barátaira, kik már roskadozva hordozták az évtizedek terhét. Vadnay Károly még 1895. ápr. 1-én írt levelében jókedvűen üzte áprilisi tréfáját Gyulaival. Minél pontosabbnak ismerte ugyanis a Budapesti Szemle szerkesztőjét a tiszteletdíj kiszámításában, annál rész-

¹ Baráth Ferenc: *Arany László. — Halálozások.* Vasárnapi Ujság. 1898. 32. (aug. 7.) sz. — Gyulai Pál: *Emlékbeszédek.* II. 1902. 151—172., 435., 436. l.

² Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1898. aug. 5-én írt levelét.

³ Vasárnapi Ujság. 1898. évi 44. (okt. 30.) sz.

⁴ Vasárnapi Ujság. 1899. évi 2. (jan. 8.) sz. — Gyulai Pál: *Emlékbeszédek.* II. 1902. 151—172. l.

⁵ Vasárnapi Ujság. 1899. évi 36. (szept. 3.) sz.

⁶ Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1900. júl. 3-án írt levelét.

letesebben bizonyította, hogy legutóbbi dolgozataért a szerkesztő úrtól fél krajcárral kevesebbet kapott. Egy másik levelében azonban, melyet 1898. okt. 2-án írt Gyulainak, mint az írói segélyegylet titkára s ennyiben Gyulai utódja, már arról panaszkodott, hogy megfájdult dereka mind a mozgásban, mind titkári teendőiben akadályozza.¹ A fáradhatatlan író kezéből 1902. júl. 27-én esett ki végkép a toll. Ekkor írta Gyulai Lévaynak, hogy Vadnay halála miatt sietett be Leányfalváról Pestre, s hogy ideiglenesen újra átvette az írói segélyegylet titkári tendőit.²

Még nagyobb árnyékot vetett Gyulai lelki életére legrégibb barátjának, Szász Károly püspöknek hanyatlása, majd halála, hiszen ifjúkoruktól fogva mindig egymás mellett küzdöttek nagy nemzeti és irodalmi céljaikért. Barátságuknak különösen gazdag tartalmat adott gyakori együttléjük. Majd az Akadémia, majd a Kisfaludy-Társaság ülésein találkoztak, s mivel egymáshoz közel laktak, többször bekopogtattak egymás otthonába. Jellemzően világította meg ezt a bensőséges viszonyt Kohn Dávidnak, a gyulai közművelődési egyesület alelnökének visszaemlékezése. Mikor ő 1899-ben Gyulait a Pálffy Albert-emléktábla leleplezésére meghívta Gyulára, egy verset is kért tőle az emléktáblára, melyet másnap kellett volna a szobrásznak átadni. Gyulai nem vállalta ugyan a verset, de megígérte, hogy Szász Károlytól szerez egyet. El is ment hozzá, de nem találta otthon, azért feleségének adta elő kérését. Mivel pedig a vers késő estig nem érkezett meg, Gyulai maga is írt egyet. Így az egyesületi alelnöknek másnap két vers közül kellett választania, melyeket gépirással másoltak le az Akadémiában, s bármennyire szerette volna Gyulai versét eltalálni, éppen nem azt választotta. Erre felderült Gyulai arca, s mosolyogva mondta: «Látom, a jobb verset választotta, azt pedig Szász Károly írta.»³ A két hű barát még egyszer együtt áldozott nagy eszményképük, Arany János szellemének 1899. aug. 27-én Nagyszalontán a Csonka-toronyban elhelyezett Arany-gyűjtemény megnyitásán; ekkor ugyanis Szász Károly a M. T. Akadémia, Gyulai pedig a Kisfaludy-Társaság nevében beszélt.⁴ Annál inkább elszomorította Gyulait Szász Károly testi és lelki erejének hanyatlása, melyet áldott emlékü nejének 1900. márciusában történt elhúnyta tett teljessé.⁵ A halál, mely az eredményekben gazdag munkás életet 1905. okt. 15-én befejezte,

¹ Lásd Vadnay Károlynak Gyulai Pálhoz 1895. ápr. 1-én és 1898. okt. 2-án írt leveleit a Nemzeti Múzeum kéziratárában.

² Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1902. aug. 14-én írt levelét.

³ Bartók József: *Forgács*. Budapesti Hírlap. 1925. 61. (márc. 15.) sz.

⁴ Vasárnapi Ujság. 1899. 36. (szept. 3.) sz.

⁵ Szász Károly, volt képviselőházi elnök szóbeli közlése. — Vasárnapi Ujság. 1900. 12. (márc. 25.) sz.

Gyulai számára egy nemes barátság történetének végét jelentette. Az együtt átélt mult emlékei indították Gyulait arra, hogy elhunyt barátjának mennél méltóbb emléket állíttasson az Akadémiában. Ezért akarta rávenni Lévy Józsefet, hogy fogadja el az Akadémia első osztályának megbízását s ő mondjon Szász Károlyról emlékbeszédet.¹

A veszteségek sokszor feldúlták Gyulainak vonzó baráti körét, de a sors mégis több értékes egyéniséget őrzött meg számára, kik híven elkísérték a földi vándort a sír párkányáig. Így, bár öregkorának éveit mind sivárabbakká váltak, mindig maradt bennük annyi virulás, mely kibékítette lelkét az élet nagy ellentmondásaival. Alig volt valaki, aki a sorsnak ily nagy kegyét inkább megbecsülte volna, mint Gyulai. Mit meg nem tett volna azért a szép társaságért, mely néha napján Leányfalván felkereste? Hol az erdőben a messzelátónál, hol a hegyi tó mellett a tisztáson, hol a villa mellett a gyümölcsösben gyűjtötte össze vendégeit s egyaránt gondoskodott a fiatalság s a felnöttek mulatságáról. Leggyakoribb látogatói voltak, bár különböző csoportokban, a nők közül Arany Lászlóné, Bánffy Györgyné báróné, a férfiak közül Eötvös Loránd báró, Görgey Artúr, Görgey István, Kozma Andor, Lévy József és Voinovich Géza.² Leginkább ennek a társaságnak rokonérzése vonta be Gyulai öregkorát a késő ősnek szelid derűjével.

Arany Lászlónéval sem tudták elfeledtetni az egykor oly barátságos otthon melegét sem az utazás, sem a társaság örömei. Azért halmozta el Gyulai az özvegyet kedvességének számtalan jelével. Mint régebben Arany László életében, épúgy a gyász eset után is hetenként egyszer nála ebédelt, s ha nem látogathatott el hozzá, legalább néhány szíves üdvözlő sorral kereste fel.³ Ezt a gyöngéd figyelmet viszonzta Aranyné a női lélek finomságával. Gyulai vállalta el 1905. júl. 26-án az egyik tanú szerepét is a felsőalapi esküvőn, mely egy életre kötötte össze a magános özvegyet Voinovich Gézával; ekkor végezte Bánffy Györgyné bárónéhoz intézett levelében lakodalmi tudósításait ezzel a mondattal: «Kívánom boldogságukat, mert mindkettő megérdemli.»⁴ Az a vonzó nőiesség, mellyel Arany László özvegye, majd Voinovich Géza neje meghódította Gyulait, nagy mértékben hozzájárult a női lélek tiszteletéhez, melyet Gyulai a sírig megőrzött.

Még inkább megmozgatta a költői képzeletet az a sok szellemi érték, melyet Gyulai Bánffy Györgyné báróné Bethlen

¹ Lásd Gyulai Pálnak Lévy Józsefhez 1905. nov. 8-án írt levelét és Lévy Józsefnek Gyulai Pálhoz 1905. nov. 11-én írt levelét.

² Leginkább ezek üdvözölték Bánffy Györgyné bárónét a Leányfalváról hozzá küldött levelezőlapokon.

³ Voinovich Géza szóbeli közlése.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1905. aug. 4-én írt levelét s valamivel előbb írt levelezőlapját.

Margit grófnő hódító egyéniségében fedezett fel. A szép grófkisasszony azóta, hogy Gyulai magyar irodalmi előadásait hallgatta, kétszer lett özvegyé, s fűgondja négy gyermekének nevelése volt. Amint az erélyt össze tudta egyeztetni a nőieséggel, épúgy hiányzott kötelességérzetéből minden merevség. Életfelfogása hajlott a bohémság felé, szerette a merész ötletet, a természetet s a szabadságot, de épúgy megkívánta maga körül a rendet is. Csak ily egyéniség tudta megteremteni azt az előkelő szalont, melyben a tudomány, költészet és művészet képviselői egyaránt otthon érezték magukat, Gyulait mindezen felül ide vonzották erdélyi emlékei is. Bánffy Györgyné báróné és családi köre annyit emlegette Erdélyt, főképp Gernyeszeget, hogy Gyulai minduntalan oda képzelhette magát szülőföldjének bércei közé, a Szamos és a Maros partjára.

Bánffy báróné és gyermekei nagy szeretettel fogadták Gyulait, az ünnepelt író és költőt, úgyhogy mint a család régi barátja előtt gyakran megnyílt a Városmajor-utcai Bánffyvilla. Gyulai többször vett itt részt ebéden s rendszeren itt töltötte el karácsony és ó-év estéjét is.¹ Egyébként a ház úrnőjének mindig volt egy-egy érdekes ötlete, mely az öreg költőt mélyen meghatotta. 1896-ban karácsony este az erdélyi Hegyalja legjobb borával, a celnaival kedveskedett neki s névjegyére Gyulainak e vesszorait írta:

Bor öregnek éltető nedv,
Mámor helyett egy kis jó kedv
— Töltsd szintültig a pohárt —
Néha-néha meg nem árt.

Erre a találó ajánlásra jegyezte meg Gyulai Lévayhoz írt levelében: «Kapott-e költő verse tartalmához mért méltóbb jutalmat, mint én?»² Még ugyanazon évben ó-év estéjén — mint P. Thewrewk Emil jegyezte fel naplójában — Bánffy báróné egy szép ezüst fogantyús bottal lepte meg Gyulait s abba saját nevének aláírását is bevéslette.³ Gyulai nem maradt adós az ajándékok viszonzásával. A miskolci tojástartó kosarakat, melyeknek elkészítését Lévay alispánsága idején annyiszor megsürgette, 1895 karácsonyára valóban megkapta s a négy közül az egyiket Bánffy Györgyné bárónénak juttatta.⁴ Máskor Leányfalváról küldött egyet-mást: majd virágot, melyet az erdőn vagy kertjében szedett, majd meg cseresznyét, szilvát,

¹ Bánffy Györgyné báróné és Gyulai Pál kapcsolatának rajzához több adatot vettem saját emlékeimből.

² Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1897. jan. 6-án írt levelét.

³ Lásd Pónori Thewrewk Emil *Naplójegyzeteiben* az 1897. jan. 2-i bejegyzést.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1895. dec. 2-án s 1896. jan. 6-án írt leveleit.

barackot saját gyümölcsöséből, vagy epret egyik villatulajdonos társának szívességéből.¹ Legszebb megemlékezése mégis 1895. évi karácsonyi ajándéka volt, a *Nők a tükör előtt* című novellának képes kiadása a következő ajánlással: «Özveggy báró Bánffy Györgyné ő méltóságának» s a következő költői sorokkal:

Szépséged vonz, igéz,
Jóságod elragad,
Tükrödben így csupán
Félig látod magad.

Tulajdonkép Gyulai három emlékverset írt, de közülök azt jegyezte be a könyvbe, amelyik a bárónénak leginkább megtetszett. Az emléksorokat még a karácsonyestéről hazamenet a kocsin kigondolta s másnap választás végett el is küldte, hogy a költészetnek legtisztább eszközeivel fejezze ki szívének őszinte hódolatát.²

Azóta, hogy a sors Gyulait Bánffy Györgyné bárónéval újra összehozta, gondolatvilágában szorosan kapcsolódott a báróné alakjával Erdélynek, főképp Gernyeszegnek képe. A báróné már 1894-ben meghívta Gyulait, hogy egy pár napra ránduljon le Gernyeszegre, de Gyulai akadémiai kötelességeire hivatkozva, nem tehetett eleget a meghívásnak. Válasza így hangzott: «Isten látja lelkemet, örömet tenném, nemcsak azért, hogy a grófnő társaságában tölthetnék egy pár órát, hanem azért is, hogy néhány percre visszaéljem ifjúságomat: meglátogathassam a Márta dombja körüli erdőt, hol bolyongva annyi verset költöttem; nyugodhassam a kastélynak egyik Maros felőli szobájában, hol 1851—52-ben másfél évig laktam; hallgathassam a Maros gátja zúgását, mely este elringatott, reggel ébresztett.»³ Az öreg költő vágya azonban csak 1897 nyarán valósult meg. Miután a segesvári Petőfi-ünnepre való kiküldését az Akadémia részéről elfogadta, Gernyeszegot akarta útba ejteni. Ezért írta Bánffy Györgyné bárónénak: «Két csillag vezet: a kegyelet Petőfi s a tisztelet a grófnő iránt.»⁴ A Petőfi-ünnep előtt éppen csakhogy kipihente úti fáradságait Gernyeszegen, utána azonban több napot áldozhatott régi gernyeszegi emlékeinek. A kastélynak egyik Maros felőli vendégszobáját foglalta el, úgyhogy folyton hallhatta a Maros gátjának zúgását. Eljutott a «Márta

¹ Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1897. máj. 24-én, jún. 8-án, szept. 11-én írt leveleit.

² Lásd a *Nők a tükör előtt* című könyvet Gyulai Pál ajánlásával Teleki Domokos gróf könyvtárában és Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1895. dec. 26-án írt levelét. — Gyulai Pál: *Emléksorok egy nő tükrére*. Uj Idők. 1896. márc. 15-i szám.

³ Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1894. júl. 20-án írt levelét.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1897. júl. 25-én írt levelét.

dombja» nevű major közelében levő erdőbe is, mert a kastély úrnője jól sikerült erdei kirándulást rendezett vendége kedvéért.¹ Annál fájdalmasabban hatott Gyulaira Pesten a reichenhalli távirat, fia halálának híre. Mindazáltal a geryeszegi szép napok emléke kitörölhetetlenül megmaradt lelkében. Bánffy báróné részvevő soraira válaszolva, hálásan köszönte meg a báróné szíves barátságát, mely — saját szavai szerint — «eddig is mintegy megaranyozta életének alkonyát.»² Még maradandóbb értékű köszönet volt Gyulai öregkorának talán legbecsesebb költeménye: *Geryeszegen*, melyben a költői képzelet művészi keretbe foglalta a geryeszegi kastély multját és jelenét, főképp az özvegynek, «a fennkölt lelkű, ritka honleány»-nak képét.³ Az öreg költő a költeményből még hónapok múlva is csak a két első sort idézgette, de az egész mű a költői képzeletnek annál érettebb gyümölcse.

Ha azonban Gyulait fia halálakor mélyen meghatották Bánffy bárónénak őszinte, részvevő sorai, ő is átérezte a báróné aggodalmait, mikor az kisebbik leányát a vereshimlő orvtámadásaitól féltette. A küzdelem a gyermekért éjjel-nappal folyt s hetekig tartott, míg végre teljes győzelemmel végződött. Ennek a harcnak körvonalait vetette papírra Gyulai az *Egy anya emlékkönyvébe* című költeményében, hogy benne a szép úri hölgynek legszebb vonását, önfeláldozó anyai szeretetét örökítse meg.⁴ Mi volt ez más, mint a költői kedélyvilág megmozdulása, melyet épúgy meghathat a női léleknek, mint a nyíló rózsának szépsége? Joggal mondhatta azért Gyulai egy alkalommal Bánffy Györgyné bárónénak, hogy udvarlója lehetett több, de költője csak egy volt.⁵ Ő maga is minden követelés nélkül a költői lélek tiszta gyönyörűségét kereste a báróné közelében. Ezt fejezte ki 1900. febr. 20-án a bárónéhoz küldött névjegyén e költői sorokban:

Kevés az, amit én kívánok,
Csak mosolygásod és szavad:
Egy hóban egyszer látni, hallni
Ő légyen nékem is szabad.⁶

Minél inkább megnöttek Bánffy Györgyné báróné gyermekei, annál nagyobb szerepük jutott a báróné és Gyulai

¹ Mindezek e sorok szerzőjének saját emlékei.

² Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1897. aug. 16-án írt levelét.

³ Gyulai Pál: *Geryeszegen*. [Gyulai Pál *Költeményei*. II. 1904. 309—312. l.]

⁴ Gyulai Pál: *Egy anya emlékkönyvébe*. (Gyulai Pál *Költeményei*. II. 1904. 318. l.)

⁵ Bánffy Györgyné bárónénak szóbeli közlése.

⁶ Papp Ferenc: *Gyulai Pál hátrahagyott költeményeiből*. Budapesti Szemle. CCXLII. k. 1936. 350—353. l.

viszonyában. Mivel az édesanya csak úgy érezte teljesnek örömét, ha gyermekeivel megoszthatta, Gyulai is az egész családra terjesztette ki szerető gondoskodását. Amily örömmel jelentette a cseresznye érését, époly szeretettel várta és fogadta Bánffy báróné családját leányfalvi otthonában. Ilyen szép nap élményeiről számolt be az Uj Idők 1900. évi folyamának egyik júniusi száma a *Cseresznyeszüret Leányfalván* című cikkben s a hozzá csatolt három képben, melyeken Görgey Artúr és Gyulai mellett Bánffy Györgyné bárónéra és gyermekeire ismerünk.¹ Hogy a hangulat valóban olyan derült lehetett, amilyenek a cikkíró látta, azt bizonyítják Gyulainak előzetes intézkedései is. Egyik levelében ugyanis a gondos házigazda arra kérte leányát, hogy okvetlenül kerítsen egy cimbalmost és egy hegedűst, «mert a fiúk és a leányok bizonyosan táncolni akarnak.»² A következő évben újra megismétlődött a szép leányfalvi nap, de a kirándulásban ekkor Eötvös Loránd báró is részt vett családjával együtt. A fiatalság ezúttal is, mint egy évvel előbb, addig mesterkedett, míg az esti hajóról lekéstek, úgyhogy a leányfalvi fák alatt a gyepen töltötték el az éjtszakát.³ Az anya gondjai indították Gyulait arra is, hogy Lévaynál érdeklődjék Bánffy bárónénak Miskolcon időző huszárönkéntes fia után, úgyhogy Lévay külön levelben nyugtatta meg az édesanyát kedvező értesüléseivel.⁴

Valójában Gyulai és Bánffy Györgyné báróné kapcsolatában kevés a regényes elem, mely a nagyközönség kíváncsiságát izgathatná, de annál több benne az igazi erkölcsi érték. Amily megható az ünnepektől úrinőnek az öreg költő iránt való érdeklődése, époly felemelő az a gyöngéd figyelem is, melyet Gyulai a női lélek bájával, az anyai szív önáldozataival szemben tanúsított. Tulajdonképp ez a teljes összhang csendül ki Gyulainak azokból az öregkori költeményeiből, melyeket valamikor Bánffy Györgyné bárónénak szép lelke sugallt.

Legnagyobb áldás volt az öreg Gyulai számára Lévay József, ki fényben és árnyban változatlan hűséggel kísérte barátját egészen a sír széléig. A hetven éves, de még mindig férfias tartású agglegény 1895. végén vált meg utolsó megyei állomásától, Borsod megye alispáni hivatalától, hogy azután még szabadabban áldozhasson az irodalomnak s a barátságának. Ekkor költözött át a büszke megyeházából a Hunyadi-utcai 4. számú, egyemeletes, kis házba, abba az utcára néző, földszinti lakásba, mely tisztos bútoraival nagyon illett az ő nemes,

¹ Uj Idők. 1900. jún. 24-i szám.

² Lásd Gyulai Pálnak Gyulai Arankához 1900. jún. 8-án írt levelét.

³ A szerzőnek saját emlékei.

⁴ Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1903. dec. 11-én írt levele birtokomban van.

egyszerű egyéniségéhez.¹ Ez a ház, mely Gyulait sokban emlékeztette egykori kolozsvári tanári lakására, szolgált neki otthonul, valahányszor Miskolcra érkezett. Ide hívogatta őt Léway s kedvesen biztatta, hogy mennél többször s mennél hosszabb időre nézzen el hozzá, Különösen megisméltődött e buzdítás, mikor a halál a családi vagy baráti körnek valamelyik tagját szólította el. — «Barátom, siessünk együtt lenni, — írta Léway Gyulainak Arany László halálakor — mert már nekünk igazán közelünkben kopogtat az örök elválás!»² Gyulai megértéssel viszonzotta a baráti szív ragaszkodását s fia halálát gyászolva, ily komor sejtelmekkel válaszolt Léway részvevő soraira: «Addig szeressük egymást, kedves barátom! Igazad van, kevés időnk van már hátra.»³

A sok szíves hívogató szó nem is maradt hatástalan. Alig mult el év, hogy Gyulai néhány napra, sőt egész hétre ne látogatta volna meg Léwayt. Rendesen a nyári hónapokban kopogtatott be barátjához, 1904-ben azonban szeptember közepe tájára tette miskolci kirándulásának idejét.⁴ Gyulait és Léwayt ekkor már nem csábította annyira a hámosi tó környékének rohamosan fejlődő fürdői élete; több örömöt szerzett nekik az a kis baráti kör, mely egyszer Léway pincéjében gyűlt össze, máskor meg vagy a közeli erdőben vagy a Sajó partján ült a halászleves és zsványpecsenyés ebédhez.⁵ Ilyenkor kínálgatta Léway azokat a kitűnő borokat, melyeket legkedvesebb vendégei számára tartogatott. 1903 januárjában is így írt Gyulai borküldeményeiről: «Nem nyúlok addig hozzá, míg ide nem jössz, pincémben őrzöm. Akkor majd együtt kóstolgatjuk meg a többiek sorában.»⁶ Örömet mutogatta Léway azt a gyümölcsöst is barátjának, melyet szüleitől örökölt birtokán Sajószentpéteren teremtett meg. Itt az egyszerű, fagerendás szobában fogadta 1896 augusztusának elején Gyulai Pállal együtt Görgey Artúrt is, miután az 1849. évi honvédsereg győzelmes hadvezére a szabadságharc után Miskolcot újra látta s Léwaynak vendégszerető lakását megpihent.⁷ Egyébként Léway gondja a távolból is kiterjedt Gyulai pincéjére; ő küldte vagy küldette számára tovább is a jó miskolci borokat. Hasonlókép

¹ Leszli Andor: *Léway József szobája a miskolci múzeumban*. Miskolci Szemle. I. évfolyam. 1927. 3. (nov.) sz. — Lásd Léway Józsefnek Gyulai Pálhoz 1895. dec. 23-án és 1896. jan. 5-én írt leveleit.

² Lásd Léway Józsefnek Gyulai Pálhoz 1898. aug. 5-én írt levelét.

³ Lásd Gyulai Pálnak Léway Józsefhez 1897. aug. 25-én írt levelét.

⁴ Lásd Léway Józsefnek Gyulai Pálhoz 1904. szept. 4-én írt levelét.

⁵ Lásd Léway Józsefnek Gyulai Pálhoz 1896. júl. 4-én, dec. 4-én, 1897. jún. 20-án írt leveleit. — Balázs Győző: *A szentpéteri üres fészkek. Részletek Léway József naplójából*. 1935. 67. l.

⁶ Lásd Léway Józsefnek Gyulai Pálhoz 1903. jan. 9-én írt levelét.

⁷ Balázs Győző: *A szentpéteri üres fészkek. Részletek Léway József naplójából*. 1935. 68., 69. l.

boldogan szolgált egy-egy küldeményében sajoszentpéteri gyümölcsfáinak legszebb terméséből.¹

Mi vonzotta Gyulait Miskolcra? Itt lerakhatta szerkesztői gondjait, akadémiai és egyetemi kötelességének terheit s megszabadulhatott az irodalmi élet nagy ellentmondásaitól is. Másrészt az élénk vidéki városban a gyümölcs piac különlegességeitől a politikai mozgalmakig minden lekötötte figyelmét.² Így azután az összehangzó benyomások épúgy felderítették kedélyét, mint ahogy idegeire jótékonyan hatott a szellő, mely a Szinva patak völgyében suhant végig. Maga Gyulai is nagyra becsülte Miskolccal való kapcsolatát. 1895 augusztusában is egyrészt azért akart Miskolcra ellátogatni, hogy teljesítse tiszteletbeli miskolci polgárságának kötelességét; valószínű azonban, hogy ezt a címet nem hivatalosan kapta.³ Másrok pedig, hogy Lévaival mennél szebb színben láttassa Budapestet, így csábították barátját; «Legyen neked az Budapest, ami nekem Miskolc!»⁴

Sok alkalmat nyújtott a két barát találkozására a főváros is. Itt Lévaival rendszeresen Gyulai vendége volt, vagy a Pannóniában szállott meg, hogy mennél több időt tölthessenek együtt. Gyakran kivitte Gyulai magával barátját Leányfalvára is s különösen, ha szép termése volt, örömmel mutogatta szőlőjét és gyümölcsösét. Többször együtt élvezték a leányfalvi szüret örömeit is; néha meg átrándultak Visegrádra Görgeyhez. Gyulai leginkább a Kisfaludy-Társaság és az Akadémia ünnepi üléseit kötötte barátjának lelkére. Míg a Kisfaludy-Társaság elnöke volt, mindenképen szerette volna saját irodalmi pártját erősíteni; azért buzdította Lévaival, hogy a tagválasztó ülésen okvetlenül részt vegyen.⁵ Az 1899. aug. 27-i nagyszalontai Arany-ünnepre, a Csonka-torony felavatására is együtt indultak el, mintán előbb egy-két napig Leányfalván időztek. Szalontán Gyulai, mint a Kisfaludy-Társaság elnöke beszédben, Lévaival ünnepi költeményben hódolt az egykori nagy irodalmi vezér

¹ Lásd Lévaival Józsefnek Gyulai Pálhoz 1903. dec. 8-án írt levelét.

² Leszih Andornak, a Borsod-Miskolci Múzeum igazgatójának szóbeli közlése.

³ Lásd Gyulai Pálnak Lévaival Józsefhez keltezés nélkül írt levelét, mely tartalmánál fogva 1895. aug. 23-a előtt keletkezhetett. Az 1895. évre mutat Gyulai azzal, hogy Miklós Gyula erélyes megyei kormányzását akarta látni, s hogy 1895. évi *Vigasztaló* című, legújabb költeményének felolvasását ígérte. A levelet aug. 23-a előtt írhatta, mert ekkor akart Pestre bemenni. A tiszteletbeli polgárságnak hivatalos nyomait Leszih Andor, múzeumi igazgató sem találta sehol, mint 1940. márc. 21-i levelében írta.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Lévaival Józsefhez 1897. jan. 6-án írt levelét.

⁵ Lásd Gyulai Pálnak Lévaival Józsefhez 1899. jan. 13-án írt levelét s egy keltezetlen levelét, mely az Arany-ünnepről szól s azért 1899. aug. 1-e és 27-e között keletkezett. Lásd Lévaival Józsefnek Gyulai Pálhoz 1899. jan. 18-án s 1905. aug. 29-én írt leveleit.

szelleme előtt.¹ Azóta azonban, hogy Gyulai 1899 októberében lemondott a Kisfaludy-Társaság elnökségéről, érdeklődésüknek középpontját inkább az Akadémia foglalta el. Gyulai Lévayhoz írt legtöbb levelét is azzal töltötte meg, hogy mint a Budapesti Szemle szerkesztője vagy költeményt vagy bírálatot kért folyóirata számára.

Egészen természetes, hogy a két öreg költő tekintete beszélgetésükben többször fordult a multra, mint a jelenre és a jövőre. Hatvany Lajos részletesen leírta azt a vacsorát, melyet Gyulai Kozma Andoron kívül leginkább Görgey Artúr, Görgey István és Lévay József tiszteletére saját otthonában adott. A rajz szerint Hatvany Lajos annyit hallott Deákról, Aranyról, Kossuthról és a szabadságharcról, hogy eltávozva, az utcán alig ismert rá a huszadik század Budapestjére.² Ha azonban Gyulai és Lévay sokat emlegették is a letűnt időket, kedélyüket nem rontotta meg a mellőzés fájdalma. Férfias jellemük nem ismerte a panaszt. Beszélgetésük inkább jóízű évődés volt. Mikor egy alkalommal a Nemzeti Színházba törekedtek, Lévay, aki egy kissé nagyot hallott, így kért jegyeket a pénztárnál: «Elöl kérem a jegyeket, mert süket úrral megyek.» Gyulai viszont így vágott vissza Lévaynak, aki nála néhány hónappal idősebb volt: «Ejnye bátyám uram, kend a süket!»³

Hogy a két öreg évődése mögött mennyi gyöngédség húzódott meg, az leginkább kitűnt levelezésükből akkor, mikor Gyulai testi erejét mindinkább kikezdte a betegség. Lévay máskor sem takarékoskodott a levélírással, de még sűrűbben árasztotta el leveleivel barátját, mikor Az Ujság 1905-ben azt jelentette, hogy Gyulai a szobában elesett, s bal karja eltörtött. Mily izgatottan érdeklődött a beteg hogyléte felől s mily örömmel fogadta a gyógyulásról szóló híreket!⁴ 1907-ben újra megijesztette Lévayt Az Ujságnak az a híre, hogy Gyulai ismét elesett az utcán s megsértette magát, úgyhogy aggódva érdeklődött levelében: «Mi történt? S hogy vagy? Szeretném tudni.»⁵ Hamarosan maga kereste fel Gyulait, majd Tátra-széplakról küldött szép ajándékával szerzett neki nagy örömet. Gyulait is mélyen meghatotta a magános agglegény figyelme, s egyik 1907. évi levelében megköszönve a tátrai megemlékezést, így méltatta a gyöngéd baráti érzelmeket: «Cselédeim azt mondták, hogy barátaim között te vagy a legderekbabb

¹ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1899 aug. 9-én írt levelét.

² Hatvany Lajos: *Gyulai Pál estéje*. Nyugat-Könyvtár. 9. sz. 1911. 31—39. l.

³ U. ott. 26. l.

⁴ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1905. jan. 21-én írt levelét.

⁵ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1907. ápr. 6-án írt levelét.

ember. Azt nem tudom, hogy igazuk van-e, de az bizonyos, hogy te vagy legrégebb és legjobb barátom.»¹ Gyulai szavai szívből szívbé hatottak. Ezt árulta el Lévay azzal is, hogy Gyulai megállapítását szó szerint idézte saajószentpéteri naplójában.²

Bármily független erkölcsi hatalomnak érezte is magát Gyulai, azért még neki is erősségül szolgált a lelki rokonság összhangja különösen az elhagyottság sívár éveiben, mikor a régi hívek tábora napról-napra fogyott. Amint széplelkű nőbarátainak hatása beleolvadt költői világnézetébe, épúgy az a hű barátság sem veszett el nyomtalanul az idő végtelenségébe, mely Gyulait Lévayval félszázadnál tovább kötötte össze. Lévaynak megalkuvást nem ismerő s mély erkölcsi alapon nyugvó egyénisége is közreműködött abban, hogy Gyulai irodalmi alkotásait mindvégig az igaz férfiaság szelleme járta át.

A mély kedéllyel párosult férfiaság jellemezte az öreg Gyulai baráti körének többi tagját is. Ilyennek ismerte meg Lévay éppen Gyulai révén Görgey Artúrt is, s amennyire tisztelte benne az erős lelket, melyet az élet viszontagságai acélkeménnyé edzetek, éppannyira szerette egyéniségének másik elemét, a nagygyermekien vidám kedélyt.³ Ez a szeretetreméltó vonás ötlük szemünkbe Gyulai otthonában azon a Görgey-vacsorán is, melyet Hatvany Lajos írt le. Mily jellemző a vitéz hadvezér belépése is! A boros üveget, melyet visegrádi szőlőjéből hozott, vízszintesen tartva, mintha célozni akart volna, Gyulai felé fordította, majd így kiáltott fel: «Piff-paff!» Gyulai is csak annyit mondott rá: «No, no Artúr, mit csinálsz?»⁴ A derült hangulat, mely az egész vacsorán uralkodott, gyakran megismétlődött a leányfalvi és visegrádi találkozókön is. Egy alkalommal Gyulai menyé Leányfalván szerette volna a visegrádi kertésznek egyik titkát Görgeytől megtudni, de Görgey így szólt: «Ha én azt elárulnám, otthon le is vágnák a nyakamat.» Erre vágta Gyulai közbe: «Áruld el Artúr, hiszen te úgyis áruló vagy.»⁵ Hasonló szellemű évődés folyhatott az 1896. évi, nyári miskolci találkozón is, melyre Gyulai Görgeyt is magával vitte. Ezt sejteti az a tréfás ajánlás is, mellyel Görgey Artúr emlékül adott fényképét ellátta. E szerint ugyanis az emlék Lévay Józsefnek szólt, «kinek miskolcvárosi, vendégszerető lakásán Görgeynek — mint a fénykép hátlapján írta — Gyulai

¹ Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1907. aug. 14-én írt levelét.

² Balázs Győző id. m. 119., 120. l.

³ U. ott, 68., 69. l.

⁴ Hatvany Lajos id. m. 31. l.

⁵ Bereczky Andorné Szalay Irén úrnő szóbeli közlése.

Pál, kritikus szemelättára a legideálisabb tealébe sikerült fultasztania minden földi nyomorúságot, szomjúságot és étvágyat egyaránt.¹ A játszai tréfa helyét azonban komoly aggodalom foglalta el, mikor 1897 nyarán a baráti kör nyugalmát Görgey betegségének híre zavarta meg. Lévay egymásután írta tudakozó leveleit, Gyulai meg azonnal sietett át Leányfalváról Visegrádra s az egész napot ott töltötte, hogy a tüdőgyulladásnak minden mozzanatáról pontosan értesülhessen.² Gyulai és Lévay azonban, bármily nagy értéknek tartották is a hű baráti szívet, bátran szemébe néztek az elmúlásnak. Éppen Lévay írta a fia-vesztett apának vigasztalásul, hogy a természet lassanként mindent elvesz tőlünk, ami jót adott, s így alig sajnálunk valamit itt hagyni.³

Azok közül a férfiak közül, kik Gyulai iránt mindvégig megőrizték rokonérzésüket, külön meg kell még említenünk Eötvös Loránd bárót és Kozma Andort. A M. T. Akadémia tudós elnöke s a derült kedélyű lantos költő a szellemi életnek más-más ágát művelték ugyan, de mindketten igazi férfiak voltak s Gyulaiban az igazságnak föl Kent bajnokát látták. Még inkább kitárta előttük Gyulai egyénisége egész valóját a leányfalvi környezetben, hol Kozma Andor a gulyáshús-főzéssel remekelt, Eötvös Loránd báró meg a szabad természetet élvezte.⁴ Kozma Andor nyíltan hirdette cikkeiben, mily büszkék lesznek Gyulaira az utána következő magyar nemzedékek, mint a legromlatlanabb, legbátrabb és legeszesebb igazmondóra,⁵ de azért Eötvös bárónak Gyulairól alkotott nézete sem volt kevésbé megtisztelő. Mennyi elismerés volt Gyulai igazságérzetére, mikor Eötvös báró egyik 1902. évi levelében Gyulai szigorú ítéletétől féltette azt a túlzó kijelentését, hogy Bánffy Györgyné báróné mindent szépen tesz.⁶ Gyulai hálával viszonzta mindkét tisztelőjének rokonérzését. Örömmel fogadta kísérőjéül Kozma Andort vidéki kirándulásain, 1904-ben pedig csak Eötvös Loránd báró

¹ Lásd a Borsod-Miskolci Múzeumban Lévay József szobájában Görgey Artúr fényképét Görgey ajánlásával és Lévaynak következő megjegyzésével: «1896. okt. 15.»

² Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1897. aug. 22-én, 27-én írt leveleit s Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1897. aug. 25-én írt levelét.

³ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1897. aug. 27-én írt levelét.

⁴ Gyulai egy keltezetlen, látképes levelezőlapon írta Bánffy Györgyné bárónénak, hogy Kozma Andor gulyáshúsa sikerült s talán a jövő tavasszal is sikerül, mikor a grófnőhöz is szerencséje lesz. A levelezőlap címlapján a Borsszem Jankó rajzolja le is rajzolta Kozma Andort szakács ruházatában. Gyulai 1900. márc. 31-i levelében írta Lévaynak, hogy húsvétkor Eötvös bárót leányaival s Bánffy bárónét fiaival várja Leányfalvára.

⁵ Kozma Andor: *Gyulai Pál, az ember és a költő*, 1912. 15. l.

⁶ Lásd Eötvös Loránd bárónak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1902. jan. 31-én írt levelét, mely birtokomban van.

kedvéért vállalkozott az Akadémiában a Deákról szóló emlékbeszéd megírására.¹ Ily férfiak barátságát csak nemes férfiúi jellemvonások vihathják ki, másrészt azonban a ragaszkodás, melyet sem idő, sem semmiféle körülmény meg nem ingathat, nagy áldás a lelki földingások idején, mert éppen az erkölcsi értékekbe vetett hitet biztosítja a hívő számára.

Azok a kiváló nők és férfiak, kik Gyulait rokonérzésük jeleivel tüntették ki, sok mozgalmat és szint vittek az öreg költő és író életébe. Ugyanaz volt hatásuk azoknak a feladatoknak is, melyek Gyulait néha-néha vidékre szólították. Míg Miskolcot főképp Lévay barátságáért szerette, egyéb vidéki útjaira leginkább irodalmi cél vezette. 1896. aug. 23-án is, mint a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság képviselője jelent meg Kozma Andorral együtt a Mátra alján Szűcsi községben, hol az egri irodalmi kör emléktáblával jelölte meg Bajza József szülőházát. A budapesti vendégeket Hatvanban, Vámosgyörkön, Gyöngyösön ünnepiesen fogadták, majd hosszú kocsisor kísérte őket Szűcsibe, ott meg lovasbandérium és diadalkapu várt rájuk.² A kegyeletes ünnep fénypontja Gyulai beszéde volt, mely Bajza költői és műbíráói pályájának finom rajzát foglalta magában.³

Még nagyobb mozgalmat idézett elő Gyulai lelkében az az út, melyet 1897 nyarán szülőföldjén, Erdélyben tett. Itt is részben az irodalom ügyét szolgálta, amennyiben Segesvárott a Petőfi-szobor leleplezésének ünnepén a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság képviseletében vett részt.⁴ Szerette volna utitársnak s a Kisfaludy-Társaság képviselőjének Lévayt megnyerni, de minden eredmény nélkül.⁵ Voltak azonban egyéni indítékai is. Ezeket érintette egyik júniusi levelének következő soraiban: «Elindulok Erdélybe, hol mintegy tíz napot szándékszom tölteni. Talán utoljára látom szülőföldemet, még egyszer elmerengek rajta; meglátogatom hűgomat s egy pár jó emberemet.»⁶ Útját júl. 26-án Aradon s Tövisen át Gernyeszegnek vette, hová 27-én érkezett meg.⁷ Innen indult júl. 30-án e sorok írójával együtt kocsin Segesvárra, miközben a négy lovat növendékek, a fiatal Teleki Domokos gróf hajtotta. Gyulai gyönyörködve nézte a Maros, Nyárad s a két Küküllő vidékét, különösen érdekelte a székely faluk kertjeinek szép

¹ Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1904. jan. 17-én írt levelét.

² Vasárnapi Ujság. 1896. 35. (aug. 30.) sz.

³ Gyulai Pál: *Emlékbeszédek*. II. 1902. 391—394. l.

⁴ Vasárnapi Ujság. 1897. 31. (aug. 1.), 32. (aug. 8.) sz.

⁵ Lásd Lévay Józsefnek Gyulai Pálhoz 1897. júl. 20-án írt levelét.

⁶ Lásd Gyulai Pálnak Lévay Józsefhez 1897. jún. 30-án írt levelét.

⁷ Lásd Gyulai Pálnak Bánffy Györgyné bárónéhoz 1897. júl. 25-én írt levelét.

gyümölcstermése. A nagy melegben tréfásan idézgette *Télen* című költeményének e két sorát:

Beh jó világ a hóvilág,
De csak meleg szobában.

Együttal említette, hogy Petőfi szobránál ugyanazt fogja mondani Petőfi dicsőségéről, amit a francia Akadémia szónoka mondott Molière dicsőségéről. Annál inkább lehangolta másnap az a zűrzavar, melyet a segesvári Petőfi-ünnepen a szobor körül levő szűk téren a székelység idézett elő benyomulásával, úgyhogy Gyulai az Akadémia nevében nem is szólalhatott fel. Meg is mondta Ugron Gábornak, a székelység vezérének, amint az utcán véletlenül találkozott vele, hogy könnyebb a népet izgatni, mint vezetni. Ezek után örömmel látta újra aug. 1-én az esti homályból kibontakozó geryeszegi kastélyt a park sudár jegenyefáival, mikor kocsink mind közelebb került hozzá. A bántó benyomásokat hamar feledtették a geryeszegi szép napok a multnak és jelennek csodás összhangjával.¹

Segesvár és Geryeszeg után épúgy vonzotta Gyulait Kolozsvár, hol húga és egy pár jó embere élt, valamint Dés, hol húgának leánya, Földesi Ida Vásárhelyi Boldizsár ref. lelkésznel volt férjnel. Hogy Gyulai többször megfordult dési rokonainál, azt elárulják Gyulainak költői sorai, melyeket Dés városa az ezredévi emlékoszlopra feliratként alkalmazott.² Minden jel arra mutat, hogy Gyulai 1897 augusztusában is eljutott Désre. Vásárhelyi Boldizsárné Földesi Ida nagytiszteletű asszony ugyanis úgy emlékezett vissza, hogy mikor Gyulai utoljára kereste fel őket Désen, édesanyját, Gyulai húgát is meghívták, úgyhogy a két testvér több időt tölthetett el egymással. Ez leginkább 1897 nyarán történhetett meg, hiszen ekkor Gyulai is mindenáron látni akarta húgát. Vásárhelyi Boldizsárné előadása szerint Gyulai ez alkalommal ellátogatott a Pataki-család otthonába is, hol főiskolai hallgató korában mint nevelő annyit ábrándozott Pataki Emiliáért, s különösen érdekelte a kis kert háza, melyben valamikor lakott s egyik versét a másik után írta.³ Úgy látszik, mintha ifjúkorának szép emlékeitől búcsúzott volna. Lehet, hogy a désiekkor ekkor kérték fel Gyulait az ezredévi emléksorok megírására is, mert a Vasárnapi Ujságnak már 1897. dec. 19-i száma közölte az emlékoszlopra szánt négysoros verset, melyet az

¹ E szakasz nagy részét saját emlékeimből írtam.

² Papp Ferenc: *Gyulai Pál hátrahagyott költeményeiből*. Budapesti Szemle. CCXLII. k. 1936. 350—353. l.

³ Vásárhelyi Boldizsárné Földesi Ida nagytiszteletű asszony szóbeli közlése.

építő bizottság csak később helyezett el.¹ Egyébiránt Gyulait nem csalta meg sejtelve; 1897 nyarán valóban utoljára járt Erdélyben.

1899-ben Gyulai még két vidéki irodalmi ünnepen vett részt. Az egyiket a békésmegyei közművelődési egyesület rendezte 1899. máj. 28-án, mikor emléktáblával jelölte meg Pálffy Albertnek békésgyulai szülőházát.² Gyulai az egyesület alelnökének azt ígérte, hogy az ünnepen ő az Akadémia képviselőjét vállalja el, Kozma Andor pedig a Kisfaludy-Társaságét. Május 28-án azonban Gyulai mégis mind az Akadémia, mind a Kisfaludy-Társaság nevében beszélt, s hozzája Schuhmacher Sándor, dán író s a Kisfaludy-Társaság külső tagja csatlakozott. Ha már verset nem adhatott az emléktáblára, lelkes beszédben áldozott nemrég elhunyt barátja emlékének s találó irói arcképben hívta fel a nemzet figyelmét Pálffy Albertnek elévülhetetlen írói érdemeire.³ Még inkább szívén hordta Gyulai az aug. 27-i nagyszalontai Arany-ünnep sikerét, melyen a Csonka-toronyban elhelyezett Arany-gyűjteményt nyitották meg. Előzetesen többet levelezett barátaival, hogy mennél összehangzóbb ünneplő sereget toborozzon össze. Így jelentek meg Nagyszalontán az Akadémia részéről Szász Károly püspök és Lévay József, a Kisfaludy-Társaság részéről pedig Gyulai Pál és Kozma Andor.⁴ Arany dicsőségét szolgáltatta Gyulai kicsinyben és nagyban egyaránt. A Csonka-torony bejárása mellett a márványtábla feliratát ő szövegezte meg,⁵ az ünnepi beszédben pedig a Csonka-torony letűnt századainak szellemét érintette s főképp azt a hatást fejtegette, melyet a mohos emlék a legújabb korban Arany és Petőfi költészetére tett.⁶

Amint Gyulai magas szempontjai mindig emelték a vidéki irodalmi ünnepek színvonalát, épannyira élesztette Gyulainak a nemzet jövőjébe vetett hitét a vidéki közönség lelkesedése. Mindez véget ért 1899 októberében, mikor Gyulai végkép távozott a Kisfaludy-Társaság elnöki székéből. Ettől fogva mindinkább meglazult a vidékkel való kapcsolata is. Miskolcra még ellátogatott ugyan, de hiába ígérte meg Lévaynak, hogy vele együtt hosszabb időt tölt a Tátrában; erre a tátrai nyaralásra

¹ *A dési ezredévi emlékoszlop.* Vasárnapi Ujság. 1897. 51. (dec. 19.) sz.

² Vasárnapi Ujság. 1899. 22. (máj. 2°.), 23. (jún. 4.) sz.

³ Lásd Kohn Dávidnak, a békésmegyei közművelődési egyesület alelnökének Bartóky Józsefhez 1922. márc. 1-én írt levelét, melynek egy részét Bartóky József a Budapesti Hirlapnak 1925. márc. 1-i számában *Forgács* címmel közölte. A levél másolata birtokomban van.

⁴ Lásd Gyulai Pálnak Szász Károlyhoz 1899. aug. 1-én, Lévay Józsefhez 1899. aug. 13-án írt leveleit.

⁵ Vasárnapi Ujság. 1899. 36. (szept. 3.) sz.

⁶ Gyulai Pál: *Emlékbeszéd.* II. 1902. 398—401. l.

sohasem került sor.¹ Így járt Erdéllyel is. 1906 nyarán folyton azt tervezte, hogy szeptemberben elbúcsúzik szülőföldjétől, Erdélytől. Még augusztusban is azt írta, hogy szeptemberben az új színház megnyitására Kolozsvárra megy, sőt Léwayt is csábította, tartson vele s nézze meg Mátyás király szobrát. Október elején azonban már lehangolva állapította meg levelében a következőket: «Kolozsvárott nem voltam; veled talán elmentem volna, de egyedül nehezen mozdulok már.»²

PAPP FERENC.

¹ Lásd Gyulai Pálnak Léway Józsefhez 1907. aug. 14-én írt levelét.

² Lásd Gyulai Pálnak Léway Józsefhez 1906. jún. 21-én, aug. 23-án, okt. 1-én írt leveleit.